

Pál Zoltán

Az MSZMP KB három intézménye a rendszerváltás idején

Az 1948 és 1990 közötti időszakban a magyarországi kommunista állampárt három intézménye tartozott közvetlenül a Központi Bizottság alá a szervezeti hierarchiában: a Politikai Főiskola, a Párttörténeti Intézet és a Társadalomtudományi Intézet. A Párttörténeti Intézetet 1948-ban hozták létre Munkásmozgalmi Intézet néven, a Politikai Főiskola elődjét, a Pártfőiskolát pedig 1950-ben. Mindkét intézmény nagy szerepet vállalt a kiépülő totális diktatúra hivatalos ideológiájának terjesztésében, illetve az új hatalmi elit kinevelésében. Funkciójuk alapvetően 1956 után sem változott, a bennük zajló munka azonban szakszerűbbé vált. Az új gazdasági mechanizmus előkészítésének időszakában, 1966-ban létrehozott Társadalomtudományi Intézet már „valódi” tudományos műhelyként tevékenykedett. Mindhárom szervezet jellegzetes képződménye volt a szocialista rezsimnek, ám az intézményi stratégiákat döntően befolyásolta a létrehozásuk időszaka.

A Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola

A vizsgálat alá vont három pártintézmény közül az első kettő – a Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola – elsősorban ideológiai jellegű volt. Mindkettő meglehetősen reprezentatív ingatlanban kapott helyet: a Párttörténeti Intézetet az egykori Kúria Alkotmány utcára néző szárnyában, a kommunista állampárt káderutánpótlását biztosító főiskolát pedig az Ajtósi Dürer soron, a Philippineum nevű egyházi iskolában helyezték el.¹ A Munkásmozgalmi (1955-től Párttörténeti) Intézet a Rákosi-korszakban alapvetően ellátta előírt feladatát: látványos kiállításokkal, kötetek kiadásával és a magyarországi szocialista/kommunista mozgalmak történetével kapcsolatos iratok szisztematikus gyűjtésével hozzájárult a kommunista állampárt önreprezentációjához. A munkatársak kizárólag az ideológiai szempontok alapján meghatározott „munkásmozgalm-történettel” foglalkoztak, azt kiszakítva a magyar história összefüggéseiből, ezáltal meglehetősen egyoldalú képet sugalló szakgyűjteményt hozva létre. Kiadványaikat az MDP vezetésének aktuális igényeihez szabták, ha kellett, akkor megcsontítottak vagy átírtak forrásokat.²

¹ Pünkösti Árpád: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest, Európa, 2004, 306.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) M-KS 276. f. 53. cs. 11. ő. e. *A Magyar Munkásmozgalmi Intézet célkitűzései, szervezete és feladatai* (1948. október 4.), 74.; Puskely Mária: *Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. II. L–Zs*. Budapest, Dinasztia Kiadó-ház Rt., 1998, 1210–1212; Zeke Gyula: *Dürer-kert*. Budapest, 2009/6, [37–38.] 38.

² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 88. ő. e. *Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Beszámoló az 1949. évi munkáról és Munkaterv az 1950. évre*, 54–55. és

Írásaikban a magyar munkásmozgalmat gyakorlatilag a kommunisták „győzelmeinek” sorozataként mutatták be.³

Meghatározott feladatait és céljait az elért eredményeivel összevetve a Pártfőiskola azonban még a Párttörténeti Intézetnél is rosszabbul teljesített. Az intézmény alapvető célja az volt, hogy megteremtse az új szocialista rendszer elitértelmiségét, a tanulók jelentős része azonban kifejezetten rossz eredményeket produkált. Több hallgatót el kellett bocsátani mind az egy-, mind a kétéves tanfolyamokról, ennek következtében 1953-ban a végzősök legfeljebb egyharmadát lehetett vezető pártfunkcióra javasolni.⁴ Bár a Pártfőiskolára – mely 1956-tól egyetemi szintű tanintézmény volt⁵ – a rendszer kedvezményezettjei, leendő vezetői jártak, a Nagy Imre első miniszterelnöksége alatti „új szakasz” alatt körükben is felerősödött a kritikai hangulat. Hiába tömték tele a fejüket állami propagandával, hiába sulykolták beléjük, hogy a szocialista berendezkedésnél nincs jobb rendszer, még a pártfőiskolai hallgatók körében is megjelent a kételkedés, ami az 1953-at követő években csak erősödött. Néhányan már a tanárokat is bírálni kezdték, önvizsgálatra szólítva fel őket. A tanárok egy része nem is mert vitába szállni a diákokkal, sőt ők maguk is elbizonytalanodtak.⁶

A Rákosi-féle vezetéssel szembeni kritikák egyik összefoglalójának tekinthető az a javaslat, amelyet Simon Péter, a főiskola Magyar Történelem Tanszékének oktatója ismertetett az

---

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, Osiris, 2011, 389.

³ *A Párttörténeti Intézet 3 évtizede, 1948–1978.* Budapest, MSZMP KB Párttörténeti Intézete, 1978, 70.

⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 128. ó. e. (1953. július 29.) *Jelentés a Pártfőiskola munkájáról az 1952–53-as tanévben* (1953. július 27.), 22–25.

⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 278. ó. e. (1956. március 29.) *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1956. március 29-i üléséről*, 9.

⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 346. ó. e. (1954. december 13.) *Szóbeli beszámoló a pártfőiskola hallgatóinak politikai hangulatáról*, [109–112.] 114.

intézmény kétnapos, összevont taggyűlésén 1956 júniusában. (A taggyűlést eredetileg azért hívták össze, hogy megvitassák a második ötéves terv irányelveit.) Simon javaslata számos hasonlóságot mutat a korabeli egyetemi-főiskolai diákkörök követeléseivel. Többek között szorgalmazta, hogy az MDP Politikai Bizottsága legyen valóban kollektív testület; a Központi Ellenőrző Bizottság ne csak a párttagok erkölcsi felett őrködjön, hanem ellenőrizze a PB-t, a fővárosi, megyei jogú és járási végrehajtó bizottságokat is, valamint szüntessék meg a kádervélemények titkoságát. Javasolta még emellett, hogy a felelős tisztviselők mindenütt választás útján kerülhessenek pozícióba, decentralizálják a közigazgatási, gazdasági, kulturális, egészségügyi hivatali apparátust, sőt még a rendőrséget is (!), rendeletek tömege helyett pedig inkább törvényeket alkossanak. Kitért még arra, hogy az üzemek ellenőrzésére munkástanácsokat állítsanak fel, a termelőszövetkezetek szervezésénél szüntessék meg az agrárnépességgel szembeni kényszerek alkalmazását, a terménybeszolgáltatási kötelezettséget pedig csak a feltétlenül szükséges cikkekre (kenyérgabona, kukorica, hús) korlátozzák.⁷ Ezek a javaslatok bizonyítják, hogy még a diktatúra egyik jelentősebb pártintézményében is voltak olyanok, akik valamit hozzátettek a sztálinista politika hazai erjedéséhez.

1956 után mindkét pártintézménynél lezajlott egyfajta lassú professzionalizáció. A Párttörténeti Intézetben megkezdődött a magyarországi szociáldemokrata és szakszervezeti mozgalom feltárása, a hazai és a külföldi baloldali csoportok kapcsolatának elemzése, s idővel megjelent az igény arra, hogy a „munkásmozgalmat” társadalomtörténeti aspektusból (is) kutassák, többek közt struktúravizsgálatokat végezve.⁸ 1978-ban még

⁷ Simon Péter: *Javaslat az MDP Pártfőiskoláján*, 1956. június. *História*, 1989/3, 31–32.

⁸ Gábor István: *Kúria, Nemzeti Galéria, Párttörténeti Intézet. Egy régi épület új épülete.* Budapest, 1974/6 [13–17.] 17.; *A Párttörténeti Intézet 3 évtizede... i. m.* 1978, 68.; Vass Henrik: *Történelmi múlt*

„a párt és munkásmozgalom történet-írásmódszertani kérdéseit” boncolgató ülésre is sor került.⁹ A „kommunista hagiográfiák” gyártása helyett egyre árnyaltabb, kritikusabb szellemű feldolgozások születtek a magyarországi baloldali mozgalmak történetéről, s a forráskritika is kezdett előtérbe kerülni a történészi munka során.¹⁰ A megjelent intézeti kiadványok azonban még így is erősen magukon viselték a korszak ideológiai-politikai jellegzetességeit, s az is nyilvánvaló, hogy a tagadhatatlanul lezajlott professzionalizáció ellenére a tudományos színvonal messze elmaradt az MTA Történettudományi Intézetétől. Sokatmondó adat, hogy 1974-ben a Párttörténeti Intézet 66 fős állományából 42-en nem bírtak tudományos fokozattal, s akadémikus vagy nagydoktor sem dolgozott ott. Bár az intézet vezetői között nem elhanyagolható műveltségbeli különbségek voltak, az igazgatók (Kálmán Endre, Orosz Nándor, Vass Henrik, Nemes Dezső és a Társadalomtudományi Intézet éléről 1985-ben idekerült Huszár István) inkább voltak pártkáderek, mint szaktudósok. Csak a rendszerváltás hajnalán kinevezett utolsó igazgató, Balogh Sándor számított hivatásos történetkutatónak.¹¹

A Párttörténeti Intézethez hasonlóan azonban idővel a Politikai Főiskolában is lezajlott egyfajta professzionalizálódás. Új tantárgyak jelentek meg, például az ötvenes években még tiltott szociológia is. Már 1963 októberében körvonalazódott egy szociológiai kurzus tématerve a Pártfőiskola tanulói számára,¹² 1965-ben pedig a filozófiai képzésen belül

– társadalmi jelen. Társadalomtudományi kutatóműhelyek Magyarországon. Budapest, Kossuth, 1989, 128.

⁹ MNL OL XIX–A–85–b. (1978) 4. doboz. *A társadalomtudományok nemzetközi rendezvényeinek hároméves (1978–1980.) terve. MSZMP KB Párttörténeti Intézete.*

¹⁰ Erényi Tibor: A Párttörténeti Intézet megalakulásának 20. évfordulójára. *Párttörténeti Közlemények*, 1968/4, [104–119.] 106.; Vass *i. m.* 1989, 121–122.

¹¹ Romsics *i. m.* 2011, 405.

¹² Szántó Miklós: *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években.* Budapest, Akadémiai, 1998, 180.

már volt néhány szociológiai előadás is az Ajtósi Dürer sori intézményben.¹³ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1966. február 23-i állásfoglalása mondta ki végül, hogy induljon meg a „marxista szociológia” oktatásának bevezetése a káderképzőben, s hogy a Pártfőiskola váljon a „politikai szociológia fő alkotóműhelyévé”.¹⁴ A Politikai Bizottság 1968. januári határozata szerint szeptembertől a Főiskola nappali és levelező tagozatára már nemcsak a pártszervek javaslatai alapján, hanem pályázat útján is be lehetett kerülni.¹⁵ A Politikai Főiskola tudományos teljesítménye – a tagadhatatlan fejlődés ellenére, mely főleg a létező szocializmus utolsó éveit jellemezte¹⁶ – eltörpült nemcsak a KB TTI, de a többi kutatóhely mögött is. Mindez érthető, a Politikai Főiskola az államszocializmus alatt végig elsősorban oktató, és nem kutatóintézmény volt. Hallgatóinak jórésze olyan felnőtt pártmunkás volt, aki tovább akarta képezni magát, hogy saját MSZMP-szervezetének ranglétráján feljebb emelkedhessen, vagy hogy jobban el tudja látni vezetői feladatait. A hallgatók elsődleges célja a kanonizált munkásmozgalom történet és a kötelező ideológiai tárgyak elsajátítása volt, a legtöbben nem kívántak önálló tudományos munkát folytatni.

A Társadalomtudományi Intézet

Ezzel szemben, az 1966-ban alapított harmadik KB-intézményben, a Társadalomtudományi Intézetben valódi kutatómunka folyt. Ez a szervezet már nem a totális diktatúra, hanem a konszolidált, gazdasági reformra készülő Kádár-rendszer intézményeként

¹³ Molnár László: A szociológia oktatásának néhány tapasztalata a Politikai Főiskolán. In: *Politikai Főiskola Évkönyve*. Szerk. Vészi Béla. Budapest, 1970, [249–257.] 249.; Szalai Béláné: A szociológia oktatásának tapasztalatai a Politikai Főiskolán. *Szociológia*, 1972/1, [107–113.] 107.

¹⁴ Gábor Kálmán: Dokumentumok. *Replika*, 1992. május, [48–61.], 53.

¹⁵ A februári folyóiratokról. *Népszabadság*, 1968.02.07., 4.

¹⁶ Stumpf István: Képzett politikusok kellenek. *Népszabadság*, 1993.07.23., 16.

működött. Létrehozásának több oka is volt. Egyrészt a pártvezetésnek szűksége volt egy olyan szakmai műhelyre, amely elméleti kérdések kidolgozásával, illetve gyakorlati tanácsadással képes meg támogatni a kormányzati munkát.¹⁷ Másrészt a Társadalomtudományi Intézettel kívánták megtörni a magyar szociológiai életben vezető szerepet játszó MTA Szociológiai Kutatóintézete monopóliumát, a Hegedüs András vezette akadémiai kutatóhely munkatársai ugyanis erősen kritizálták a szocializmus számos jelenségét. A Központi Bizottság alá tartozó új kutatóhellyel tehát egy megbízható, „rendszerhű” szociológiai műhelyt kívántak létrehozni.¹⁸ Ez a próbálkozás kudarcot vallott, sőt, néhány év alatt a pártintézmény kutatói közül sokan a hivatalos ideológiával szemben kezdtek el dolgozni. Ez a kritikai értelmiségi attitűd pedig az évek során egyre felszabadultabb és erőteljesebb lett.

Hogyan is történhetett meg mindez? Nagyon fontos szerepe volt ebben az Intézet főigazgatóinak, Lakos Sándornak (1966–1980), Huszár Istvánnak (1980–1985), és Aczél Györgynek (1985–1989). Lakos óvatosan, taktikusan válogatta ki a munkatársi gárdáját, igen alaposan ellenőrizte beosztottjai publikációit, hogy még véletlenül se kelthesse fel a pártközpont türelmetlenebb vezetőinek a figyelmét. Huszár István, aki

már a KSH vezetőjeként tapasztalatokat szerzett arról, hogyan kell sikeresen menedzselni egy reformműhelyt, olyan kapcsolati hálóval rendelkezett (1973 és 1980 között miniszterelnök-helyettes volt, és nagyon jó kapcsolatot ápolt Kádár Jánossal is),¹⁹ hogy azzal könnyedén megóvhatta alkalmazottait. Mindez fokozottan elmondható Aczél Györgyről is, aki akkor irányította a KB TTI-t, amikor a legfelsőbb politikai vezetés már egyre kevésbé akart (és egyre kevésbé tudott) beleszólni egy-egy tudományos műhely életébe. Hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy egy pártintézménybeli státus már önmagában is bizonyos fajta védelmet jelentett az ott dolgozóknak a hatóságok zaklatásaival szemben.²⁰ Egyetlen egyszer volt arra példa, hogy elbocsátottak egy intézeti munkatársat. (Csákö Mihályról van szó, aki 1978-ban aláírta a Charta-nyilatkozatot, és egyébként is aktívan kivette a részét a demokratikus ellenzék akcióiból.²¹ Csákö nyíltan szembehelyezkedett a rendszerrel – ha azonban valaki csöndben, óvatosan kritizált, és nem akarta megdönteni a fontosabb tabukat, akkor nem kellett tartania az elbocsátástól.) Igaz, sok szerző kiváló tudományos munkáját nem adták ki, vagy jelentősen meghúzták a publikálás során. Arra is volt példa, hogy bizonyos írásokat megszületésük után évekig nem engedtek a nyomda közelébe (Gombár Csabának például tíz évet kellett várnia, hogy megjelenhessen az 1973-ban befejezett írása a hazai

¹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 390. ő. e. (1966. március 22.). *Javaslat a Politikai Bizottság részére Társadalomtudományi Kutatóintézet felállítására*, 215–217.

¹⁸ A szerző interjúja Böhm Antallal, 2016.11.09.; Lénárt András: Egy sorozatról: a Társadalomtudományi Könyvtár. In: *Kádárizmus átereszek. Évkönyv XVII. 2010.* Szerk. Kozák Gyula. Budapest, 1956-os Intézet, 2010, [154–184.] 156–157.; Nagy J. Endre: A jogtól a szociológiáig – és tovább. In: *Ars sociologica. Vallomások a szociológiáról mint hivatásról.* Szerk. Hidas Zoltán. Budapest, L' Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2016, [213–221] 215.; Szántó i. m. 1998, 157.; Szántó Miklós–Rozgonyi Tamás–Budai Gábor: *Hatalom, politika, társadalomtudomány. Interjúk a magyar szociológia újjászületésének körülményeiről az 1960-as években.* Budapest, MTA SZKI, 2008, 17., 115.

¹⁹ A szerző interjúja Kerekes Györggyel, 2013.09.12. (A szerző tulajdonában).

²⁰ Papp Zsolt: Erkölc, politika, gazdaság. Tudósklub, február 23. (A vita résztvevői: Antal László, Gábor R. István, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Makkai László). *Jel-Kép*, 1983/4, [132–140.] 135., Pünkösti Árpád: *Szeplőtelen fogantatás. Történelmi szociográfia.* Budapest, Népszabadság Könyvek, 2005, 191.; Szilágyi Sándor: A fene se akar tanácsadó lenni! Beszélgetés Gombár Csabával arról, hogy lehet-e független az értelmiség. *Népszabadság*, 1993.09.11., 25.

²¹ A szerző interjúja Csákö Mihállyal, 2017.12.07. (A szerző tulajdonában); Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988. 1. Monográfia.* Budapest, T-Twins, 1995, 164., 181., 187.

politikai tagoltságról).²² Arra is volt példa, hogy egy intézeti munkatárs – a külső ideológiai nyomás hatására – részben kutatói profilt váltott, és mással kezdett el foglalkozni. Kolosi Tamás második könyve, a *Társadalmi struktúra és szocializmus* (1974) ellen olyan nagy ideológiai támadás indult, hogy a szerző inkább kitanulta a legmodernebb statisztikai módszereket, és egy matematikai eljárásokon alapuló, empirikus kutatóműhelyt hozott létre munkahelyén. Ez néhány éven belül elvezetett a modern hazai közvélemény-kutatás és statisztika egyik úttörőjének, a TÁRKI-nak a megalapításához.²³

A Társadalomtudományi Intézet jelentős helyet vívott ki magának a magyar tudománytörténetben – a publikációs korlátozások és a cenzúra ellenére is. Míg a Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola elsősorban a kommunista állampárt hatalmi, ideológiai és propagandisztikus igényeit szolgálta ki, addig a Társadalomtudományi Intézet valóban előremutató, mai napig elismerésre méltó tudományos kutatások sorát folytatta le, hogy segíthesse a párt- és állami vezetőket a hazai valóság jobb megismerésében. Tudománytörténeti szempontból tehát kétségtelen, hogy a Társadalomtudományi Intézet volt az MSZMP KB tudományos intézményei közül a legértékesebb. Egyik sajátossága volt a több visszaemlékezésben is megjelenő interdiszciplináris jelleg,²⁴ mely sok kutatót segített hozzá kiváló tudományos teljesítményhez. Az interdiszciplinaritás azért is figyelemreméltó, mert a KB Társadalomtudományi Intézete fennállása alatt végig megőrizte heterogén jellegét annak ellenére, hogy a magyar

tudományos életet 1989 előtt egyáltalán nem jellemezte a szaktudományok határait túllépő kooperáció,²⁵ bár akadt erre néhány ellenpélda is a KB TTI mellett (pl. az 1980-as években folytatott *Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex elemzése* nevű tárcaszintű főirány).²⁶ A „Társ. tud.” interdiszciplináris műhelyéből valódi szociológiai eredmények, értékes elemzések kerültek ki a jól összeválogatott, remekül képzett szakembergárda kezei közül. Nem egy írásukra a mai napig hivatkoznak a kutatók (ez a Pártfőiskola vagy a Párttörténeti Intézet „hivatalos marxizmussal” átítatott kiadványairól kevésbé mondható el). Rengeteg ma is aktív tudóst indított el pályáján, közülük többen a mai napig aktívan jelen vannak a tudományos életben. Ezeknek a kutatóknak az Intézet tapasztalatot, kibontakozási és publikációs lehetőséget, s nem utolsósorban nemzetközi kapcsolatokat adott. Sokan közülük úttörő szerepet játszottak egy új tudomány, a politológia megjelenésében és meggyökerezésében – a rendszerváltás után is (Hülvely István a debreceni, Pokol Béla a szegedi tudományegyetemen lett a politológia tanszékvezető tanára).²⁷

A Társadalomtudományi Intézet azért is érdemes lehet a kutatók figyelmére, mert ez volt az egyetlen olyan pártintézmény a szocialista Magyarországon, amely tökéletesen beleilleszkedett a Kádár-kori reformműhelyek sorába. Sőt meggyőződésem, hogy az Intézet volt az egyik legfontosabb, legelismertebb reform kutatóhely, kiváló infrastruktúrális adottságainak (jó fizetés, korszerű nemzetközi szakirodalommal bőségesen ellátott könyvtár, nyugati kapcsolatépítési lehetőségek stb.) és szellemi szabadságának (szamizdat olvasási lehetőség, intézeten belüli szabad vitaszellem jelenléte, pártintézmény révén minimális hatósági kontroll stb.)

²² Szoboszlai György: Politikai tagoltság 1990 – a választások tükrében. *Társadalmi Szemle*, 1990/8–9, [18–31.] 19–20.

²³ A szerző interjúja Szelényi Ivánnal, 2015.06.23. (A szerző tulajdonában), továbbá Pünkösti *i. m.* 2005, 236.; Szelényi Iván: Nosztalgikus jegyzetek a hatvanas évekről. *Mozgó Világ*, 2015/1, [80–97.] 96.

²⁴ Marelyn Kiss József: Volt egyszer egy intézet. Beszélgetés Gombár Csabával. 2000, 2012/10, [3–14.] 4.; Schmidt Péter: *A politikai átalakulás sodrában*. Budapest, Századvég, 2008, 52.

²⁵ Lásd ehhez: Sárközy Tamás: *Egy gazdasági szervezeti reform sodrában*. Az 1984–85-ös szervezeti változáshoz. Budapest, Magvető, 1986, 154.

²⁶ Kovai Melinda: Pataki Ferenc kutatási gyűjteménye. *Socio.hu*, 2016/1, 141–146.

²⁷ Szalay György: Politológusok fóruma. *Népszabadság*, 1992.06.10., 21.

köszönhetően. Ez az intézmény azért is vált megkerülhetetlenné a hazai ellenzékiek, értelmiségiek számára, mert a szociológia a hetvenes évektől (többek között a „konzervatív félfordulat” miatt is) sokat veszített korábbi népszerűségéből, kritikai attitűdjét a nyolcvanas évekre átvette a közgazdaságtan és a politológia. A magyar ellenzéki diskurzust az 1980-as évtizedben ez a két tudomány határozta meg (illetve részben a jogászok fogalmai),²⁸ s a KB TTI mint interdiszciplináris kutatóhely, a politikatudomány fontos bázisaként ezért is válhatott a rendszerváltás egyik szellemi előkészítőjévé.

Az MSZMP KB intézményeinek megszűnése

Az egypárti diktatúra bomlása alatt az MSZMP KB intézményeinek sorsa is bizonytalanná vált. 1989-ben a Társadalomtudományi Intézet és a Politikai Főiskola között „bizonyos koordinációs feladatok ellátására” közös tanács jött létre, amelynek a Párttörténeti Intézet képviselői is tagjai voltak. 1989 nyarán szóba került a három intézmény összevonásának lehetősége is, ami mellett főleg Andics Jenő, a KB APO osztályvezetője és Berecz János kardoskodott. Mások (például Bayer József és Szentés Tamás) komoly érveket hoztak fel az egyesítés ellen,²⁹ s a pártközpont egy része is őket támogatta. A KB Társadalompolitikai Osztály 1989. júliusi javaslata úgy érvelt, hogy „...a Társadalomtudományi Intézet ma az egyetlen az országban, amely egész konstrukciója szerint interdiszciplináris, komplex, elméleti és gyakorlati kutatások végzésére szolgál és saját munkatársain kívül a szellemi élet számos szakemberének bekapcsolásával

végzi feladatát. [...] Az összevonás veszélyeztetné a TTI eddigi funkcióinak teljesítését és előidézheti a meglévő szellemi kapacitás leépülését. Az összevonás következtében a legértékesebb teljesítményt nyújtó 10–15 kutató eltávozása várható.”³⁰ Az MSZMP Elnöksége úgy vélte, hogy a pártnak a jövőben is szüksége lesz egy elméleti-politikai intézetre, ezért nem került szóba a KB TTI felszámolása. A párt vezetői azt tervezték, hogy a részben módosított profilú intézet 1990. január elsejével kezd majd el működni a Politikai Főiskola Ajtósi Dürer sori épületkomplexumában. A régi-új kutatóállomást nem a három intézmény „mechanikus összeolvasztása útján” kívánták létrehozni, hanem valahogyan integrálni akarták a közös értékeiket. A feladat megoldására bizottságot állítottak fel Berecz János vezetésével.³¹ Sok eredményre nem juthattak, hiszen 1989. szeptember 28-án az Elnökség levette a kérdést napirendjéről, mondván, hogy a három pártintézmény sorsáról majd az októberi kongresszus után felálló új vezetés fog dönteni.³²

Az MSZMP-ből MSZP-vé alakuló pártnak azonban kisebb gondja is nagyobb volt annál 1989 őszén, hogy a Társadalomtudományi Intézettel foglalkozzon. Aczél György 1989. októberben nyugdíjba vonult, a TTI vezetői pedig Kovách Imre visszaemlékezése szerint szinte egyik napról a másikra eltűntek. A bizonytalan intézményi környezetben megindult a harc a Benczúr utcai épületért, amit többek között a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület is szívesen birtokba vett volna.³³ Szóba került, hogy a Magyar Szocialista Párt háttérintézete, egyfajta

²⁸ Bozóki András: Akácós út. Az MSZP demokrácia-felfogása és politikája. In: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma.* Szerk. Feitl István, Földes György, Hubai László. Budapest, Napvilág, 2004. [98–141] 101.; Szelényi Iván: Látélet – némi távolságból. *Magyar Tudomány*, 1992/5, [579–583.] 580.

²⁹ A szerző interjúja Bayer Józseffel, 2017.11.23. (A szerző tulajdonában)

³⁰ MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 1. ő. e. (1989. július 3.) *Javaslat a Politikai Bizottságnak. A Politikai Főiskola, a Társadalomtudományi Intézet és a Párttörténeti Intézet közötti kapcsolatra* (1989. június 19.), 25.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 3. ő. e. (1989. július 17.) *Jegyzőkönyv az Elnökség 1989. július 17-én megtartott üléséről*, 8–9.

³² MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 11. ő. e. (1989. szeptember 28.) *Jegyzőkönyv az Elnökség 1989. szeptember 28-án megtartott üléséről*, 6.

³³ Solt Ottília: Iskolaalapítók esete az állami vagyonnal. *Beszélő*, 1990.02.24. [29–30.] 30.

politikai elemző műhelye legyen az átalakuló Társadalomtudományi Intézet, de ezt többen élesen elleneztek.³⁴ Az MSZP elnöksége végül 1989 novemberében úgy döntött, hogy az Intézet a Politikai Főiskolával együtt kerüljön állami kezelésbe.³⁵ 1989 decemberének elején a Minisztertanács úgy foglalt állást, hogy mivel „a Társadalomtudományi Intézet össztársadalmi szempontok miatt az ország fontos intézménye, ezért átmenetileg egy évig a költségvetésből támogatja és a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá helyezi az intézményt”. Tekintve, hogy ez sem volt végleges megoldás, a helyzet rendezésére néhány intézeti kutató (többek között Balogh István) tárgyalásokat kezdett az MTA-val, aminek eredményeként 1991-ben megszületett a megegyezés. Az akadémiai intézményrendszerbe olvasztották a TTI romjait, amelyekből megalakult az MTA Politikai Tudományok Intézete. Ez 1999. decemberig maradt a Benczúr utcában (az épület nem volt az MTA tulajdonában, de használati joga volt rá), „társbérletben” néhány másik szervezettel (például a Gallup elődjével vagy a *Századvég* szerkesztőségével), majd felköltözött a Várba (a Benczúr utcai épületben ma az MTA Nyelvtudományi Intézete működik). Ahogyan az átalakított intézet neve is mutatja, az addig is művelt politológiai kutatások váltak a rendszerváltás után dominánssá.³⁶

A Párttörténeti Intézet jogutódja a Politikatörténeti Intézet lett, amely megmaradt erős baloldali orientációjú, jelenkori kutatásokkal foglalkozó tudományos műhelynek – immáron nem a pártállam, hanem az MSZP-közeli Politikatörténeti Alapítvány intézményeként. Ami a Politikai Főiskolát illeti, a professzionalizáció irányába tett újabb lépés volt, amikor 1989-ben a Főiskolán létrehozták a Társadalomtudományi Intézetben dolgozó Böhm Antal vezetésével a rövid életű DOXAPOL Véleménykutató Intézetet, amelynek az volt a feladata, hogy feltárja az MSZMP tagságának politikai arculatát.³⁷ A rendszerváltás azonban kérelmetlenül elsodorta a pártállam egyik tipikus intézményét. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1989. május 16-i ülésén úgy döntött, hogy az állami diplomát adó képzés fokozatos megszüntetését kell előirányozni, és a Főiskolát át kell alakítani a párt Politikai Intézetévé, esetleg a Párttörténeti és a Társadalomtudományi Intézet integrálásával (ez nem valósult meg).³⁸ 1989 szeptemberében még elindulhatott a tanév, de a következő évben már megszűnt a Politikai Főiskola, a politológus képzés pedig teljes egészében állami irányítás alá került.³⁹ Az Ajtósi Dürer sori épületeket, a kollégiummal együtt évekre az ELTE vehette birtokba.⁴⁰

(A tanulmány a Mika Sándor Egyesület 2019. április 11-i Salamander konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.)

³⁴ A szerző interjúja Bayer Józseffel, 2017.11.23. (A szerző tulajdonában.)

³⁵ Cs. A.: Az MSZP szorosabb kapcsolatot akar a megújuló szakszervezetekkel. Megértik az MDF bojkottfelhívását. *Népszava*, 1989.11.16., 5.

³⁶ Balogh István: *Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete*. Budapest, MTA, 2000, 3–4.; A szerző interjúja Bayer Józseffel, 2017.11.23. és Kovách Imrével, 2015.04.21. (Mindkettő a szerző tulajdonában); Kéri László: Mozaikképek. In: *Iskola – Társadalom – Politika. Gázó Ferenc tiszteletére, nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Bihari Mihály, Laki László, Stumpf István, Szabó Andrea. Budapest, AduPrint, 2012, [11–23.] 20.; Kormányjavaslat a társadalombiztosításról. Ülést tartott a Minisztertanács. *Népszava*, 1989.12.04., 1.

³⁷ Baranyai Mária: Pártiskolától politikai intézettel. Beszélgetés dr. Kemény Lászlóval, a Politikai Főiskola általános rektorhelyettesével. *Népszava*, 1989.06.23., 4.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 1. ő. e. *Javaslat a Politikai Bizottságnak. A Politikai Főiskola, a Társadalomtudományi Intézet és a Párttörténeti Intézet közötti kapcsolatra* (1989. június 19.), 22.

³⁹ Baranyai i. m. 1989, 4.

⁴⁰ Borsodi Csaba: Az egyetem a 20. század második felében, 1945–2002. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–2002*. Szerk. Szögi László. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003, [305–382.] 376.